

**ПРИЈАВА
ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Име (име родитеља) и презиме: Илија (Предраг) Гавриловић

Студијски програм: ДАС Политикологије

Школска година уписа на студијски програм: 2023/2024

Број индекса: 23/23

Претходно образовање кандидата (основне и мастер студије):

- Основне академске студије:
Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Међународне студије (2017-2021)
- Мастер академске студије:
Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Међународна политика (2021-2023)

Радни наслов теме докторске дисертације:

Утицај дигиталних алата на партиципацију грађана у Републици Србији

Научне области које обухвата тема докторске дисертације:

- Јавна управа
- Политикологија
- Комуникологија
- Информационе технологије

Контакти (телефон, мобилни телефон, e-mail):

- Телефон: 011/4075087
- Мобилни телефон: 069/2080889
- e-mail:
 - факултетски: gavril502323@student.fpn.bg.ac.rs
 - приватни: ilijagavrilovic98@gmail.com

1. Образложење теме

1. Тема истраживања, истраживачко питање и предмет истраживања

Тема истраживања докторске дисертације јесте како различити дигитални алати (енг. *digital tools*) и информационо-комуникационе технологије (ИКТ) утичу и под којим условима могу допринети повећању друштвено-политичке партиципације грађана у Србији и процесу демократизације друштва и државе, са примарним фокусом на укључивање грађана у креирање и дизајнирање јавних електронских услуга (е-Услуга) и апликација.

Бројни аутори, који су се бавили овим темама, проучавали су корелацију између процеса дигитализације и демократизације тврдећи да је напредак у дигитализацији јавног сектора допринео редифинисању облика грађанске партиципације и интеракције између власти и грађана¹, као и да електронска управа (е-управа) „треба да обезбеди шири оквир за социјалну инклузију, подстакне грађанску партиципацију и унапреди комуникацију између грађана и владе“.² На том трагу настала је и теорија ко-продукције која фокус ставља на однос грађана и државе у процесу креирања јавних услуга путем нових технологија тј. она подразумева „активно укључивање грађана у рад ИТ апликација, у процес планирања и дизајнирања јавних услуга према њиховим потребама (енг. *services tailored by citizens' needs*), затим укључивања у процес производње и испоруке јавних услуга (персонализација услуга) и посебно у процес надгледања, вредновања и корекције услуга“.³

Поједини аутори говоре и о томе како је појава е-управе довела до редифинисања начина пословања државне управе и односа са грађанима, али, с друге стране, истовремено наглашавају да се не ради о суштински револуционарној промени, већ пре о трансформацији постојећих административних процеса и начина рада унутар управе.⁴

Међутим, оно у чему се сви аутори слажу јесте да је настанак и развој ИКТ-а подупрео демократске процесе у друштвима широм света отварајући веће могућности за информисање и комуникацију између грађана и државне администрације⁵, с једне стране, и подстицајући већу одговорност органа јавне управе кроз различите услуге које се пружају преко е-управе, а преко којих грађани остварују и својеврсну контролу над органима, с друге стране.⁶

Попут научних радова, и бројне међународне организације су препознале значај дигитализације за развој политичке партиципације грађана и већу отвореност државе ка грађанима. Тако је, на пример, Организација за економску сарадњу и развој (ОЕЦД) још 2014. године истакла неопходност да дигитални алати буду саставни део унапређења владавине и приближавања грађанима и привреди.⁷

Уједињене нације (УН) су још почетком 21. века започеле мерење степена развоја електронске управе кроз истраживање Индекса развоја е-управе међу чланицама УН-а. Циљ овог индекса јесте да провери у којој мери државе чланице УН-а примењују стратегије и политике у овој области кроз неколико параметара - индекс онлајн (енг. *Online*) услуга, индекс људског капитала и индекс телекомуникационе инфраструктуре.⁸ Велику пажњу УН су посветиле и укључивању грађана у процес доношења одлука на националном нивоу, па су 2003. године успоставиле и засебан

¹ Paneva Tanja, Kaharević Ahmed, „In e-Government we trust? Correlating factors of e-government use in the Western Balkan and EU countries”, *Balkan Social Science Review*, Vol. 22, December 2023, стр. 294.

² исто.

³ Đorđević Snežana, „Primena IT-a u javnom sektoru od strane lokalnih vlasti – koristi i izazovi“, *Srpska politička misao* 81 (3), 2023, стр. 10.

⁴ Milenković Dejan, *Savremene teorije i moderna uprava*, Čigoja štampa i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2019, стр. 201.

⁵ Đorđević Snežana, „Primena IT-a u javnom sektoru od strane lokalnih vlasti – koristi i izazovi“, нав. дело, стр. 11.

⁶ Milenković Dejan, *Savremene teorije i moderna uprava*, нав. дело, стр. 207.

⁷ Paneva Tanja, Kaharević Ahmed, „In e-Government we trust? Correlating factors of e-government use in the Western Balkan and EU countries”, нав. дело, стр. 294.

⁸ e-Government Development Index, United Nations, за више видети на: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-E-Government-Development-Index> (последњи приступ: 12.03.2025).

индекс е-Партиципације⁹, који се заснива на три основна стуба: е-информације, е-консултације и е-одлучивање.

Још један светски актер који прати развој електронске управе и дигитализације својих чланица јесте и Европска унија (ЕУ). Доношењем стратешког документа Дигитална декада 2030. ЕУ је дигитализацију јавних услуга (уз успостављање дигиталног идентитета и дигитализацију здравствене документације)¹⁰ поставила као један од својих приоритета, па је успостављен тзв. *e-Government Benchmark* који служи за мерење напретка које су државе чланице и државе кандидати постигли у процесу дигитализације јавних услуга. Индекс посебну пажњу посвећује усредсређености услуга на кориснике и транспарентности јавних администрација.¹¹ Поред тога, постоји и Индекс дигиталне економије и друштва (ДЕСИ)¹² који је развила ЕУ, али и регионални ДЕСИ, који је развио Регионални савет за сарадњу на Западном Балкану, као начин да се мери напредак који остварују државе у овом делу Европе, уз могућност поређења са чланицама ЕУ.¹³

Наведени примери говоре нам да су кључни међународни актери препознали значај дигитализације у контексту унапређења комуникације државе са грађанима и привредом, те трансформације рада органа јавне управе, па се више и не доводи у питање повезаност процеса демократизације и дигитализације. Другим речима, динамични развој нових технологија од краја 20. века па до данас, довео је до развоја различитих дигиталних алата (дигиталних платформи, електронских услуга, друштвених мрежа, апликација за обавештавање итд) који омогућавају лакшу и једноставнију комуникацију грађана и државе, али такође и већу друштвену и политичку партиципацију грађана у јавном животу.

Промене које су се десиле од тада до данас довеле су до развоја софистициранијих решења за комуникацију са грађанима, а појава вештачке интелигенције (ВИ) отворила је нове могућности за додатно унапређење дигиталних алата (нпр. развој четботова - енгл. *chatbot* - може омогућити грађанима давање правовремених информација уместо да их они сами претражују путем веб презентације институција или да контактирају службенике). Развој вештачке интелигенције у последње три године довео је до великих промена у свим сферама друштвеног живота – од поједностављења свакодневних радњи до софистицираних могућности у области здравства – али и када је реч о политичкој партиципацији. Поред очигледних употреба четботова, бројне апликације (попут *make.org*, *Your Priorities*, *Go Vocal*, *Assembly*)¹⁴ данас користе вештачку интелигенцију како би препознале нежељени садржај и уклониле га, али и како би анализирале повратне информације које добијају од корисника за унапређење функционалности апликације.¹⁵ Постоје и решења, попут

⁹ e-Participation Index, United Nations, за више видети на: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/E-Participation-Index> (последњи приступ: 12.03.2025).

¹⁰ Digitalno desetljeće Europe: digitalni ciljevi za 2030, Europska unija, за више видети: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_hr (последњи приступ: 12.03.2025).

¹¹ Digital decade 2024: eGovernment Benchmark, European Commission, доступно на: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-decade-2024-egovernment-benchmark> (последњи приступ: 12.03.2025).

¹² The Digital Economy and Society Index, European Commission, 2024, доступно на: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> (последњи приступ: 12.03.2025).

¹³ Western Balkans Digital Economy Society Index, Regional Cooperation Council, доступно на: <https://www.rcc.int/pubs/159/western-balkans-digital-economy-society-index-wb-desi-2022-report> (последњи приступ: 12.03.2025).

¹⁴ Giesen Laura, „AI in Digital Participation Tools – Where Do We Stand?“, *Democracy Technologies*, August 21st 2024, доступно на: [AI in Digital Participation Tools – Where Do We Stand? - Democracy Technologies](#) (последњи приступ: 02.05.2025).

¹⁵ Исто.

апликације *Panoramic* у Француској, која, уз помоћ вештачке интелигенције, поједностављује законодавне текстове како би грађанима било јасније о чему су њихови представници расправљали и шта су усвојили.¹⁶

Још један од појмова који се најчешће везује за употребу дигиталних алата ради бољег доношења одлука на нивоу локалне заједнице и већег укључивања грађана јесте паметан град (енг. *Smart City*). Под тим појмом најчешће се подразумева, не само демократско управљање и паметно одлучивање, већ и подстицање грађана и свих кључних заинтересованих страна да учествују у креирању јавних политика и услуга које се заснивају на потребама грађана.¹⁷ Обично се појам паметних градова везује за коришћење различитих сензора и паметних уређаја односно интернета ствари (енг. *Internet of Things - IoT*) у циљу прикупљања података, обраде и давања нове употребне вредности тим подацима. Примера ради, подаци о загушењу у саобраћају или заузетости паркинг места сами по себи неће значити пуно уколико информације о томе не буду подељене са учесницима у саобраћају. Због тога се очекује да се подаци који се добију кроз различите сензоре, обраде и искористе за паметно одлучивање или управљање нпр. кроз сигнале за преусмеравање саобраћаја у мање оптерећене улице у граду или преусмеравање возила на паркиралишта са више паркинг места. Сличне примере можемо наћи и у области заштите животне средине или безбедности у саобраћају. Позитивни примери земаља (Финска, Данска, Велика Британија) које су највише одмакле у овој области говоре да је кључ успеха у укључивању грађана у њиховој изради и касније њиховом коришћењу.¹⁸

Паметни градови су једна од тема која ће бити детаљније обрађена у докторској дисертацији, али поред њих у Европи и свету развијене су бројне и различите електронске услуге које омогућавају грађанима да буду укључени у процесе доношења одлука. Демократска друштва теже транспарентности и одговорности, због чега се труде и да услуге које креирају буду од користи грађанима, а истовремено да воде и ка смањењу бирократије и поједностављењу административних процедура. Због тога се развој електронских услуга треба посматрати у светлу јачања демократских капацитета неког друштва и, првенствено, побољшања транспарентности, одговорности и ефикасности државних службеника.

Примера ради, управа града Сијене (Италија) радила је на јачању инклузивности својих грађана тако што је истражила потребе различитих категорија становништва и помогла им у унапређењу ИТ апликација за њихове потребе.¹⁹ Слично томе, управа главног града Финске - Хелсинкија - радила је на јачању политичке партиципације својих грађана кроз развој апликације за е-партиципацију, а у Марсеју су градске власти дигитализовале процес јавних набавки и тендера.²⁰

Постоје и бројни примери употребе дигиталних алата ради остваривања директне комуникација са државом и њеним органима – тако у Немачкој грађани могу електронски да поставе питање члановима парламента, при чему су и одговори парламентарца јавни и доступни свим заинтересованим лицима, а у Холандији грађанима је омогућено да остваре увид у легислативу која је у процесу усвајања и да

¹⁶ Giesen Laura, „As long as citizens’ conventions are black boxes, they lack legitimacy“, interview with Hélène Landemore and David Mas, Democracy Technologies, May 15th 2024, доступно на: [AI Tool Improves Transparency of Citizens' Assemblies](#) (последњи приступ 02.05.2025).

¹⁷ Ђорђевић Снежана, *Паметни и хумани градови*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2024, стр. 27.

¹⁸ Исто, стр. 32.

¹⁹ Исто, стр. 34.

²⁰ Исто, стр. 34.

електронски доставе коментаре.²¹ У Словенији и Данској развијени су веб сајтови који омогућавају грађанима да предложи законе, док је на нивоу Европске уније развијена онлајн Европска грађанска иницијатива. Један од најпозитивнијих примера употребе овог дигиталног алата је иницијатива „Право на воду“ (енг. *Right2Water*), која је успела да чак 80% потписа прикупи онлајн.²²

Добри примери алата за укључивање грађана у процес доношења одлука постоје и у приватном сектору. Тако је једна белгијска компанија развила *Bpart* платформу за подстицање учешћа грађана, а њени корисници су бројне белгијске локалне самоуправе и невладине организације (НВО). Платформа се прилагођава њеним корисницима, па је тако неке локалне самоуправе користе ради укључивања грађана у процес израде буџета (Брисел, Антверпен), неке у процес именовања улица, постављања клупа, избор нових пројеката итд (Екло), а бројне белгијске локалне самоуправе јавно су изложиле и своје буџете - апликација омогућава грађанима преглед начина трошења њиховог новца и упоређивање са другим локалним самоуправама.²³ Аутор ове апликације посебно је истакао важност отворених података²⁴ у процесу израде апликација тј. њихове доступности јер без њих није могуће спровести ефикасну анализу података и креирати решења која ће бити употребљива и једноставна за коришћење.

Слични примери постоје и у Републици Србији. Успостављен је електронски Портал јавних набавки који обавезује наручиоце да на њему објаве вредност и врсту јавних набавки. Слично томе, успостављен је и Јединствени информациони систем информатора о раду на коме јавна предузећа, локалне самоуправе, државни органи или, једном речју, имаоци јавних овлашћења, објављују своје информаторе о раду.

Развијене су и бројне електронске услуге и успостављен је национални портал за електронске услуге - Портал е-Управа. Неке од најпознатијих е-услуга су е-Заказивање, која корисницима омогућава да електронски закажу термин за издавање пасоша или личне карте, е-Изводи, која корисницима омогућава да електронски затраже и добију извод из матичне књиге рођених/умрлих или венчаних, е-Држављанство, али и да остваре увид у податке које о њима воде други државни органи. На тај начин, државни органи омогућили су грађанима да по први пут, електронски, остваре увид у своје личне податке и пријаве неправилности уколико их уоче. У том контексту, посебно је занимљива услуга која омогућава увид у податке који се о грађанима воде у Јединственом бирачком списку, уз могућност подношења захтева за измену или упис нових података (нпр. у случају промене пребивалишта). Слично томе, на Порталу е-Управа доступна је и услуга Електронска народна иницијатива, која грађанима Србије омогућава да електронским путем поднесу Народну иницијативу, али и да погледају активне иницијативе уз могућност изражавања подршке.

Међутим, кључна питања су да ли су ови, и слични дигитални алати, познати широј јавности у Србији и да ли се, и у којој мери, користе? Другим речима, кључно истраживачко питање је да ли постојећи дигитални алати доприносе повећању партиципације грађана у Србији? На основу тога бисмо могли да развијемо и додатна потпитања попут тога како ниво дигиталне писмености становништва Србије утиче на коришћење ових алата или да ли су дигитални алати и е-услуге дизајнирани тако да задовоље потребе грађана тј. колико органи јавне управе укључују грађане приликом креирања е-услуга.

²¹ Boylston Alex, *Online Tools Are Helping Democracy. Do You Know How?*, April 12th 2023, доступно на: <https://assemblyvoting.com/blog/online-tools-are-helping-democracy/> (последњи приступ: 24.04.2025).

²² Исто.

²³ Wetherall-Grujić Graham, „It All Starts With Making Sure People Are Informed” - an Interview with Bert Hendrickx, CEO of Bpart, *Democracy Technologies*, July 25th 2024, доступно на: „[It All Starts With Making Sure People Are Informed](#)”, (последњи приступ 02.05.2025).

²⁴ Исто.

На том трагу, питање је и да ли државни органи користе постојеће дигиталне алате да би заиста укључили грађане у процес доношења одлука или они постоје само ради задовољења одређене форме. На пример, објављивање почетка рада на неком стратешком или законском документу на Порталу е-Консултације, као и објављивање нацрта прописа, може послужити као аргумент властима да су на тај начин желели да укључе грађане, без обзира на то што се може десити ситуација да ниједан грађанин није искористио своје право и доставио коментар.

Питањем политичке партиципације грађана бавили су се бројни аутори, али посебно су занимљиве студије које разликују неколико степена партиципације грађана на основу тога колико су грађани укључени у доношење одлука²⁵ или оне које посебно истичу да уколико нема расподеле моћи²⁶ (у смислу да грађани добију такав степен политичке аутономије да о неким питањима самостално одлучују, али и сnose одговорност за своје одлуке), не може се говорити о пуној политичкој партиципацији, већ о различитим сегментима партиципације у којима грађани не могу да остваре свој пун потенцијал. Зато је од великог значаја анализирати резултате истраживања према споменутим скалама и емпиријски потврдити одговор на постављено истраживачко питање.

Истраживачко питање биће детаљније обрађено и представљено кроз две студије случаја односно два дигитална алата која су развијена у Србији. Реч је о, споменутом, Порталу е-Консултације, као и о услузи е-Писарница. Ови упечатљиви примери имају двоструку сврху: с једне стране, подстичу укључивање грађана у процес доношења одлука, а с друге, олакшавају покретање административних поступака кроз готово потпуни прелазак на електронско канцеларијско пословање.

Наведени примери иду у прилог чињеници да је Србија постигла велики напредак у развоју електронске управе, што су препознале и Уједињене нације (УН) уврстивши Србију у категорију земаља са веома високим степеном развоја електронске управе према последњем истраживању објављеном 2024. године. Међутим, с друге стране, питање је колико су грађани упознати са доступним електронским сервисима и да ли их користе. Као што смо видели из примера лидера у овој области, управо се овај аспект показао као кључан у даљем развоју електронских услуга и њиховом прилагођавању потребама грађана.

Предмет истраживања

Полазна основа за израду научног рада биће до сада објављени радови у области развоја електронске управе, паметних градова и дигитализације, односно они радови који се баве питањем доприноса дигиталних алата повећању политичке партиципације грађана. Ипак, појам дигиталних алата обухвата широк спектар платформи и електронских услуга. Због тога ће у фокусу истраживања бити радови који се баве студијама случаја, паметним решењима и е-услугама, посебно они који детаљно анализирају учешће грађана у доношењу одлука путем информационо-комуникационих технологија (ИКТ) и њихово укључивање у креирање електронских услуга (е-услуга).

²⁵ Као што је, на пример, скала политичке партиципације коју је развила Међународна асоцијација за учешће јавности - IAP2 Public Participation Spectrum, International Association for Public Participation. Ова скала разликује 5 нивоа партиципације грађана у процесу доношења одлука: информисање, консултовање, укључивање, сарађивање и овлашћивање, при чему сваки степен означава више одговорности и аутономије за грађане.

Доступно на: https://cdn.ymaws.com/www.iap2.org/resource/resmgr/pillars/spectrum_8.5x11_print.pdf (последњи приступ: 31.01.2026).

²⁶ Arnstein R. Sherry, „A Ladder of Citizen Participation“, Journal of the American Planning Association, Vol. 35, No. 4, July, 1969, pp. 216-224

Када је реч о теоријском оквиру, посебно ћемо истаћи радове неких од најистакнутијих иностраних теоретичара који су бавили темом утицаја интернета на друштво док је он тек постајао феномен, средином 1990-их година, и постепено обликовао друштво. Тако је Мануел Кастелс већ 1996. објавио књигу „Успон мрежног друштва“ у којој је посебан аспект на теорији информационог друштва, односно о томе како је појава интернета довела до унапређеног система размене информација између људи, као кључног добра развоја ИКТ-а, а због кога је дошло и до редефинисања односа у људским друштвима и заједницама.²⁷ Управо је начин промене комуникације између људи, али и државе и грађана, био кључан за развој е-услуга по мери корисника, у чему се и огледа значај ове теорије за докторску дисертацију.

Ипак, једна од најважнијих теорија за докторску дисертацију, јесте теорија коопродукције, која се развила још крајем 1970-их и почетком 1980-их година, али узлет добија тек у 21. веку, са развојем нових услуга и начина на који се грађани укључују у креирање јавних услуга. Тако двојица аутора (Лефлер и Бовеирд) који су највише анализирали радове на тему коопродукције закључују да се под тим појмом не треба посматрати само сарадња између институција, већ, пре свега деловање грађана и глас грађана, а посебно истичући да коопродукција може да игра важну улогу у унапређењу јавних услуга.²⁸ Такође, исти аутори истичу да се не може успоставити једна дефиниција коопродукције, већ би свака јавна служба требала да дефинише шта у њиховом конкретном случају она подразумева.²⁹ Од домаћих радова који обрађују и детаљније развијају ову теорију истиче се „Примена ИТ у јавном сектору од стране локалних власти – користи и изазови“³⁰, при чему се теорија коопродукције посматра кроз призму развоја паметних решења у бројним европским градовима. Развој паметних решења може се посматрати као један од најпоузданијих показатеља степена у којем се подаци, прикупљени из различитих извора, користе на начин који одговара потребама грађана.

Неколико страних аутора наглашава револуционаран значај нових ИКТ технологија и дигиталних алата у односу на дотадашње реформе јавне управе, као што је рад двојице индијских научника у делу „Добро управљање путем е-управе, са посебним освртом на Индију“ (*Good Governance through e-Governance with special reference to India*)³¹ или мастер рад једног истраживача из Шведске „Добро управљање и е-управа: симбиотичка повезаност“ (*Good Governance and e-Governance: A Symbiotic Dance*).³² Ове референце послужиће као добар основ за представљање промене које су десиле на овом пољу, нарочито када је реч о Србији, која је уједно и студија случаја.

²⁷ Castells Manuel, *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society, and Culture*. 2nd ed, Chichester & Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010.

²⁸ Loeffler Elke, Bovaird Tony, *The Palgrave Handbook of Co-Production of Public Services and Outcomes*, Palgrave Macmillan, 2021, pp. 5.

²⁹ Исто, стр. 5.

³⁰ Đorđević Snežana, „Primena IT-a u javnom sektoru od strane lokalnih vlasti – koristi i izazovi“. *Srpska politička misao* 81 (3), 2023, стр. 7-27.

³¹ Sapru R.K, Sapru Yudhishthira, „Good Governance through e-Governance with special reference to India“, *Indian Journal of Public Administration*. Vol. 60, No. 2, April – June, 2014, pp. 313-314.

³² Rodrigues Martins Filipe Luis, *Good Governance and e-Governance: A Symbiotic Dance*, Master Thesis. University of Jönköping: Applied Economics and Data Analysis, 2023, 1.

Кад је реч о домаћим изворима, преглед теорија које се баве управом уопште али и електронском управом и, генерално, концептом доброг управљања дат је у књизи „Савремене теорије и модерна управа“.³³ Поред представљања развоја појма управа и теорија које су се кроз историју развијале, ово дело посебно дотиче тему електронске управе и њену повезаност са добрим управљањем и добром управом. Додатно, у овом делу детаљно је приказан и институционални и регулаторни развој електронске управе у Србији, што ће послужити и као референца за ову докторску дисертацију.

С друге стране, иако постоје радови који се баве проучавањем развоја електронске управе и електронских услуга у Републици Србији, попут монографија „е-Управа у Републици Србији“³⁴ и „Паметни и хумани градови“³⁵, до сада, међу домаћим ауторима, није детаљније обрађена тема употребе споменутих дигиталних алата као начина помоћу којег може да се повећа политичка партиципација грађана, што ову тему чини атрактивнијом за проучавање. Постоје одређена истраживања невладиних организација, попут Центра за европске политике, која су се бавила темом коришћења Портала е-Консултације, његовим манама, недовољним коришћењем од стране органа и пропуштеном шансом за искоришћавање пуног потенцијала³⁶, али споменуто истраживање није анализирано позадину коришћења других дигиталних алата и довођења у везу овог дигиталног алата са осталим доступним алатима и електронским услугама. Другим речима, проблем који се јавља са неискоришћеним потенцијалом Портала е-Консултације, није изолован случај и део је ширег, друштвеног, изазова који ће бити анализиран овим радом.

У споменутој књизи „Паметни и хумани градови“ посебна пажња посвећена је односу дигитализације и друштвеног, политичког и економског уређења одређене државе, при чему се истиче да „дигитализација даје нове шансе да грађани и друштво добију квалитетније информације за одлучивање у јавном простору, али да је предуслов за квалитетно укључивање грађана делиберација друштва (демократизација, децентрализација и партиципативност у одлучивању“.³⁷ То је још један важан аспект, јер отвара питање на који начин е-управа може допринети у том процесу и каква је повезаност ових процеса.

Такође, постоји и бројна инострана литература која анализира утицај дигиталних алата на политичку партиципацију грађана. Конкретно, у једном од најскорије објављених зборника „Дигитализација и демократија на Западном Балкану“ (*Digitalization and Democracy in the Western Balkans*) више аутора анализира неколико кључних ствари које су важне за разумевање процеса дигитализације и демократизације: дигитална трансформација друштава на Западном Балкану, дигитализација јавних услуга, друштвена инклузија маргинализованих група, информациона безбедност и медијске слободе.³⁸

У оквиру зборника, једна од ауторки, Маријн Јансен, у раду „Прилагодљиво управљање за отпорније дигитално друштво“ (*Adaptive Governance for a Resilient Digital*

³³ Milenković Dejan, *Savremene teorije i moderna uprava*, Čigoja štampa i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2019.

³⁴ Ђоровић Зоран, Брусић Владимир, Шарац Јован, „Концепт е-Управе“, *е-Управа у Републици Србији*, Факултет за информационе технологије и инжењерство Универзитета „Унион – Никола Тесла“, Београд, 2019.

³⁵ Ђорђевић Снежана, *Паметни и хумани градови*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2024.

³⁶ Дивљак Милица, Михајловић Владимир, *Портал е-Консултације: нови инструмент, неискоришћене прилике*, Центар за европске политике, Београд, октобар 2023. године.

³⁷ Ђорђевић Снежана, *Паметни и хумани градови*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2024, стр. 90.

³⁸ Stormy Mildner Annika, Bories Tina (ed.), *Digitalization and Democracy in the Western Balkans*, Aspen Institute, Berlin, May 2024.

Society), објашњава како се државе, коришћењем дигиталних решења и ИКТ-а, могу носити са проблемима модерног демократског друштва – лажним вестима (дезинформацијама), чувањем података грађана и пандемијама.³⁹

Друга ауторка, Марен Сас, дигитализацију види као саставни део процеса демократизације и истиче да употреба дигиталних алата има велику улогу у „унапређењу демократских процеса, јачању комуникације, неговању транспарентности, подстицању грађанског активизма и смањењу трошкова управљања. Дигитални алати могу, такође, помоћи владама да буду одговорније, али и да учине видљивим улогу организација цивилног друштва“.⁴⁰

Један од истакнутих научних радова јесте и рад „Верујемо ли у е-управу? Фактори повезани за коришћењем е-управе у земљама Западног Балкана и Европске уније“ (*In e-Government we trust? Correlating factors of e-Government use in the Western Balkans and EU countries*)⁴¹, аутора Тање Паневе и Ахмеда Кахаревића, а у којем се анализира утицај фактора поверења у владе држава на Западном Балкану као један од кључних фактора у процесу прихватања употребе дигиталних алата у процесу демократске партиципације грађана.

Преглед развоја дигитализације и употребе дигиталних алата предмет је рада аутора Томаша Јановског „Развој дигиталне управе: од трансформације до контекстуализације“ (*Digital Government Evolution: from Transformation to Contextualization*).⁴² Аутор тврди да је процес развоја дигитализације у константној еволуцији и да се усложњава, те представља тај развој кроз четири фазе: „дигитализација (технологија у јавној управи), трансформација (електронска управа), укључивање (електронско управљање) и контекстуализација (политиком вођено електронско управљање)“.⁴³

Будући да је фокус рада на дигитализацији, посебно је интересно проучити, на основу употребе дигиталних алата међу грађанима Србије и утицаја који на тај начин остварују на друштвено-политичке процесе у земљи, у којој фази партиципације се налази Србија узимајући у обзир петостепену скалу политичке партиципације коју је развила Међународна асоцијација за учешће јавности.⁴⁴

Наиме, петостепена скала прати интезитет учешћа грађана, начин на који држава укључује грађане и у којој мери. Тако, на пример, први степен подразумева само информисање грађана о одлукама, други ниво подразумева и организацију консултација са грађанима, трећи ниво већ подразумева одређен степен укључивања грађана у доношење одлука, четврти ниво подразумева и учешће у усвајању одлуке, а пети, највиши, ниво, подразумева да држава да овлашћење одређеној групи (нпр. организацијама цивилног друштва) да доносе одлуке уместо органа јавне управе.⁴⁵

³⁹ Janssen Marijn, „Adaptive Governance for a Resilient Digital Society“, *Electronic Governance and Open Society: Challenges in Eurasia, 8th International Conference, EGOSE 2021 Saint Petersburg, Russia, November 24–25, 2021 Proceedings*, pp. 3-7.

⁴⁰ Sass Maren, „Conference Summary: Digitalization and Democracy in the Western Balkans“, *Digitalization and Democracy in the Western Balkans*, Aspen Institute, Berlin, May 2024, pp. 7.

⁴¹ Paneva Tanja, Kaharević Ahmed, „In e-Government we trust? Correlating factors of e-government use in the Western Balkan and EU countries“, *Balkan Social Science Review*, Vol. 22, December 2023, pp. 293-319.

⁴² Janowski Tomasz, „Digital government evolution: From transformation to contextualization“, *Government Information Quarterly*, Vol. 32, iss. 3, 2015, pp. 221–236.

⁴³ Исто, стр. 221.

⁴⁴ IAP2 Public Participation Spectrum, International Association for Public Participation, доступно на: [Spectrum 8.5x11 Print](#) (последњи приступ: 15.03.2026).

⁴⁵ Глишин Вања, Станчетић Веран, Матковић Александар, „Стратегије локалног одрживог развоја на подручју АП Војводине – партиципација младих при креирању стратегија“, *Политичка ревија*, 3/2024, Vol. 81, стр. 76.

У том контексту, посебно је важно истаћи скалу политичке партиципације грађана коју је још 1969. године развио Шери Арнштајн. Он је тврдио да стварна партиципација грађана у демократским друштвима неизоставно мора да подразумева суштинску прерасподелу моћи, те да без аутентичне редистрибуције моћи, свака партиципација остаје само празна форма – „она само омогућава моћницима да тврде да су све стране размотрене, али омогућава да само неке од тих страна имају користи“.⁴⁶ Његова скала се састоји од 8 степена политичке партиципације (манипулација, терапија, информисање, консултације, смиривање, делегирана моћ и грађанска контрола), при чему сваки степен подразумева већу контролу, учешће грађана и, на крају, концентрацију моћи у њиховим рукама.⁴⁷ Ипак и тих 8 степена се могу поделити у три веће групе – неучествовање (у том случају грађани немају никакву моћ и ту спадају степени учешћа које аутор карактерише као манипулација и терапија), затим токенизам (степени који грађанима омогућавају да искажу своје ставове и да буду саслушани, али им не дају моћ одлучивања – информисање, консултације, смиривање и партнерство), и, на крају, највећи степени учешћа грађана – делегирана моћ и грађанска контрола – у оквиру којих грађани имају стварну моћ и управљају институцијама.⁴⁸ Примењујући споменуте скале у овом раду на примеру Србије покушаћемо, не само да одговоримо на истраживачко питање, већ и да проценимо да ли у Србији постоји јасна расподела моћи као кључног фактора који Арнштајн наводи као одлику политичке партиципације или је учешће грађана само формализовано, али без стварног утицаја на доносиоце одлука.

За потпуније разумевање проблематике функционисања паметних градова важне су теме и питања попут великих података (енг. *Big data*), система управљања базама података (енг. *DataBase Management System*) и рударења података (енг. *Data mining*)⁴⁹, јер без правилног управљања подацима, излишно је говорити о софистицираним паметним решењима. По наводима у литератури, Србија је далеко иза земаља Европске уније по овом питању, што се „манифестује као недостатак или недоступност података или најпосто као недовољно коришћење података при конципирању јавних политика“.⁵⁰ Управо због тога, ћемо кроз рад тежити да представимо како Србија може да побољша своју позицију у овој области и које позитивне примере већ сада можемо препоручити.

Поред научних радова, значајно је споменути и један предлог практичне политике „Улога дигитализације у трансформацији друштава на Западном Балкану“ (*The role of digitalisation in transforming Western Balkan societies*)⁵¹ аутора Петра Мрдовића који даје увид у кључне изазове са којима се државе Западног Балкана суочавају у области е-управе и дигиталне инфраструктуре и како могу да користе процес дигитализације као развојну шансу да би, не само унапредили своје економије, већ трансформисали и друштва.

Још један битан аспект који треба да буде сагледан у раду јесте и однос демократије и демократичности (разлике између формалне и стварне демократије). Наиме, иако Србија формално функционише као демократска држава, по својим уставним и институционалним основама, у пракси често долази до концентрације

⁴⁶ Arnstein R. Sherry, *A Ladder of Citizen Participation*, Journal of the American Planning Association, Vol. 35, No. 4, July, 1969, pp. 217

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Станчевић Веран, *Одлучивање у јавном сектору*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2020.

⁵⁰ Исто, стр. 294.

⁵¹ Mrdović Petar, *The role of digitalisation in transforming Western Balkan societies*, ÖGfE Policy Brief 14, Austrian Society for European Politics (ÖGfE), Vienna, 2023.

политичке моћи у рукама малог броја људи, односно уске политичке елите.⁵² Ова појава ограничава стварну могућност грађана да учествују у процесу доношења одлука. Разумевање овог проблема је од кључног значаја за схватање једног од могућих узрока ниског степена коришћења дигиталних алата у процесу политичке партиципације грађана.

Теоријски оквир теме засниваће се на концепту дигиталне демократије (е-Демократија) и електронске партиципације (е-Партиципација), као њене главне компоненте.

Дигитална демократија или електронска демократија (е-демократија) представља широку област у којој се анализирају начини на које дигиталне технологије могу да допринесу јачању демократских процеса, са посебним нагласком на побољшање учешћа грађана у доношењу политичких одлука. Неки аутори настанак е-Демократије везују за период средине 1990-их и почетка 2000-их година прошлог века када је дошло до наглог развоја Интернета, па користе и назив „тотална револуција“⁵³ како би описали свеобухватан утицај који је Интернет имао на политику и јавно управљање. Основна претпоставка оваквог приступа јесте да је Интернет сам по себи демократски и да омогућава масовно учешће људи у креирању јавних политика, као и да помоћу њега „заобиђу институционалну политику и државу како би створили политичку и нормативну реалност“.⁵⁴ Исти аутор појам дигиталне демократије дефинише као „тежњу ка демократији и њено практиковање – у било ком облику – коришћењем дигиталних медија у онлајн или офлајн (енг. *offline*) политичкој комуникацији. Разлика између онлајн или офлајн сфера треба да се нагласи, јер се политичке активности не одвијају само на интернету, већ и на физичким окупљањима где се мобилни дигитални медији користе као помоћно средство“.⁵⁵ Као што смо раније напоменули, нешто слично је имао у виду и Мануел Кастелс када говори о теорији информационог друштва и значају који нове технологије, а пре свега Интернет као нови медиј који се појавио 1990-их, имају за комуникацију међу људима.

У литератури се могу срести и други називи за термин дигитална демократија (нпр. електронска демократија, сајбер демократија итд) и те називе треба посматрати у односу на убрзани развој ИКТ алата и утицај који су имали на живот сваког појединца. Додатно, неки аутори сматрају да су различити називи за појам дигиталне демократије (електронска демократија, виртуелна демократија, Web 2.0) заправо различите фазе у развоју дигиталне демократије, али оно што је њима заједничко јесте „употреба комуникационих технологија за увођење елемената директне демократије у представничку демократију“.⁵⁶

Данас, појавом и наглим развојем Вештачке интелигенције, можемо говорити и практиковању демократије употребом решења која су заснована на њој тј. новим периодом дигиталне демократије.

Један од аутора наводи и кључне домете дигиталне демократије у претходне две деценије, а при чему посебно истиче допринос дигиталне демократије у већим могућностима проналажења информација органа јавне управе, већим могућностима за

⁵² Станчетић Веран, „Реформа јавног управљања и (не)демократичност у Србији“, *Култура полиса*, год. XIV (2017), бр. 33, стр. 375.

⁵³ Van Dijk A.G.M. Jan, „Digital Democracy: Vision and Reality“, *Public Administration in the Information Age: Revisited*, IOS Press, 2012, pp. 50.

⁵⁴ Исто, стр. 51.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Berg Sebastian, Hofmann Jeanette, „Digital democracy“, *Internet Policy Review*, Vol. 10, Issue 4, Institute for Internet and Society Alexander von Humboldt, 2021, pp. 3.

јавну дебату и консултације приликом креирања јавних политика и, можда и најважније, повећаном учешћу грађана у политичком одлучивању.⁵⁷

Одређени аутори наглашавају аналитичку и нормативну димензију дигиталне демократије⁵⁸, при чему аналитичка димензија наглашава утицај дигиталних технологија на „услове, институције и праксе политичког ангажовања и демократског управљања“⁵⁹, док нормативна димензија види демократију као „отворени, променљиви облик политичке организације који је увек у настајању“.⁶⁰

Бројни аутори су на разноврсне начине истраживали утицај електронске демократије, што је довело до тога да данас не постоји једна универзална дефиниција овог појма, али кључна реч у свакој дефиницији јесте постојање дигиталних алата преко којих грађани практикују демократију. Управо је та реч (дигитални алати) и трансформативна и одвајајућа, јер на основу тога разликујемо овај облик демократије у односу на традиционалну демократију и традиционално учешће грађана у политичком животу.

У том контексту, е-Партиципација обухвата све облике употребе информационо-комуникационих технологија (ИКТ) који омогућавају грађанима да се активније укључе у политичке процесе, било кроз електронске консултације, гласање, јавне расправе или друге интерактивне механизме. Фокус е-Демократије јесте управо на проширењу и унапређењу политичке партиципације путем дигиталних алата, чиме се тежи транспарентнијем, инклузивнијем и ефикаснијем демократском систему.

На том основу настала је и већ споменута теорија ко-продукције, која је посебно важна када говоримо о мери у којој државе укључују грађане у креирање услуга, па тако и Србија. Важно је проценити колико је држава отворена према грађанима и колико укључује грађане, а на основу петостепене скале коју је развила Међународна асоцијација за учешће јавности – с једне стране, постоје развијени дигитални алати и е-платформе за учешће грађана, али, с друге стране, отворено је питање колико се они заправо користе од грађана и организација цивилног друштва ради максимизовања добити од политичке партиципације. Једно од мишљења јесте и да државе користе дигиталне алате како би се „демократске институције учиниле ефикаснијим и продуктивнијим“.⁶¹ У Калифорнији (САД), на пример, развијен је интересантан алат за интеракцију грађана и власти – California Report Card – која грађанима омогућава да оцењују власти, а након оцењивања и да организују онлајн састанке како би расправљали о одлукама власти и израђивали заједничке предлоге.⁶²

Када је реч о е-Демократији, истичемо и да постоје три основна теоријска модела: либерални, партиципативни и делиберативни.⁶³ С једне стране, либерални модел ставља нагласак на институционалне процедуре и механизме који обезбеђују доношење обавезујућих одлука, а, с друге стране, партиципативни модел подразумева активно учешће грађана и ставља нагласак на заједничке вредности у друштву које држе грађане на окупу. Партиципативни модел види улогу државе у обезбеђивању

⁵⁷ Van Dijk A.G.M. Jan, „Digital Democracy: Vision and Reality“, *Public Administration in the Information Age: Revisited*, IOS Press, 2012, pp. 54.

⁵⁸ Berg Sebastian, Hofmann Jeanette, „Digital democracy“, *Internet Policy Review*, Vol. 10, Issue 4, Institute for Internet and Society Alexander von Humboldt 2021, pp. 2.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Boylston Alex, *Online Tools Are Helping Democracy. Do You Know How?*, April 12th 2023, доступно на: <https://assemblyvoting.com/blog/online-tools-are-helping-democracy/> (последњи приступ: 24.04.2025).

⁶² Исто.

⁶³ Hennen Leonhard et al, „Introduction“, *European e-Democracy in Practice*, Studies in Digital Politics and Governance, Springer, Cham, 2019, pp. 12.

инклузивног учешћа, а не само заштите индивидуалних права.⁶⁴ Делиберативни модел, који представља трећу страну и комбинује приступе прва два модела, наглашава важност јавне расправе у процесу доношења одлука, јер покушава да балансира између индивидуалних права и народног суверенитета.⁶⁵

Посебно је важно истаћи да појава и развој е-демократије, омогућен напретком дигиталних алата, не представља супротност традиционалној демократији, нити има за циљ да је замени, већ да је обогати и допуни, пружајући грађанима нове могућности за политичку партиципацију.⁶⁶

Будући да овај рад ставља фокус на већем учешћу грађана у доношењу одлука кроз употребу дигиталних алата, теоријска основа је, свакако, модел делиберативне е-Демократије будући да тежи комбинацији два приступа и ставља аспект на инклузивност и учешће грађана.

Иако је употреба ИКТ-а донела бројне позитивне ствари, она је истовремено донела и одређене негативне тенденције попут коришћења дигиталних алата, нарочито друштвених мрежа, за ширење дезинформација и неистина, као и злоупотребе личних података⁶⁷ (посебно у контексту сајбер напада и коришћења вештачке интелигенције у ту сврху).

Због тога се често у теорији поставља питање да ли је заиста употреба дигиталних алата допринела повећању партиципације грађана и снажењу концепта електронске демократије или су њихови домети ограничени. Ово питање постаје још значајније ако узмемо у обзир ниво дигиталне писмености становништва. Убрзан развој дигиталних услуга и алата за учешће грађана у друштвено-политичком животу може да има ограничен домет уколико популација и даље предност даје традиционалном начину учешћа и одликује се ниским степеном дигиталне писмености.

У том контексту посебно је занимљиво посматрати Србију и применити наведени теоријски концепт на коришћење дигиталних алата у процесу учешћа грађана Србије у демократским процесима. Према последњим статистичким подацима, ниво компјутерске писмености⁶⁸ у Србији је у великом успону - према попису становништва у Србији је 2011. године било преко 50% компјутерски неписмених људи, док је према последњем попису становништва из 2022. године тај број око 25%, али уз релативно велике регионалне разлике.⁶⁹ У међувремену, дошло је и до наглог развоја ИКТ-а и успостављања бројних електронских услуга и портала, па се поставља питање да ли је раст компјутерске писмености пратио и тренд повећања учешћа грађана у друштвеним и политичким процесима посредством дигиталних алата.

Још један битан аспект теоријског оквира представља и разумевање концепта јавне управе и промене под којима се она налази последњих неколико деценија услед наглог развоја информационо-комуникационих технологија. Наиме, на основу тога како су државе реаговале на кризу управљања, могу се идентификовати три модела реформе јавне управе: тржишни, партиципативни и децентралистички.⁷⁰ Узимајући у

⁶⁴ Исто, стр. 13.

⁶⁵ Исто, стр. 14.

⁶⁶ Boylston Alex, *Online Tools Are Helping Democracy. Do You Know How?*, April 12th 2023, доступно на: <https://assemblyvoting.com/blog/online-tools-are-helping-democracy/> (последњи приступ: 24.04.2025).

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Републички завод за статистику под појмом „компјутерске писмености“ подразумева способност особе да самостално обрађује текст и креира табеле, затим да претражује информације на интернету и да поседује знање из области електронских комуникација (пријем и слање мејла, коришћење апликација за размену порука итд). Наведено према: Попис становништва, домаћинства и станова 2022 - Школска спрема, писменост и компјутерска писменост, Републички завод за статистику, Београд, 2023, стр. 16.

⁶⁹ Исто, стр. 17.

⁷⁰ Станчетић Веран, „Нова јавна управа и модели реформи“, *Администрација и јавне политике*, Година I, vol. 2, бр. 2, Београд, 2015, стр. 83.

обзир ове моделе, у раду ћемо покушати да представимо како је Србија реаговала и који модел је најприближнији, како бисмо могли да разумемо боље и е-партиципацију грађана.

2. Циљеви истраживања и очекивани резултати

Истраживање, које ће бити предмет овог рада, усмерено је ка постизању одређених друштвених и научних циљева како би се боље разумела улога дигиталних алата у политичкој партиципацији грађана.

Пре свега, научни циљ истраживања тежи да, с једне стране, открије како развој дигиталних алата и е-услуга утиче на партиципацију грађана у Србији, и, с друге стране, да објасни како, и у којој мери, коришћење дигиталних алата и ИТ апликација може грађанима омогућити већи утицај на процесе доношења одлука. Очекујемо да кроз докторску дисертацију потврдимо основну претпоставку истраживања да је у Србији дошло до повећања партиципације грађана захваљујући развијеним дигиталним алатима и да је захваљујући томе, утицај грађана на друштвено-политичке процесе већи него што је био раније.

С друге стране, друштвени циљ истраживања усмерен је на давање доприноса унапређењу јавних политика у Србији у области е-управе и дигитализације, али и јачању отворености јавне управе и подстицању већег учешћа грађана у друштвено-политичким процесима употребом дигиталних алата. У том контексту, докторска дисертација може послужити као врста упутства и смерница органима јавне управе, али и организацијама цивилног друштва, како да укључе грађане у процес дизајнирања нових или унапређења постојећих дигиталних алата, са циљем јачања њиховог учешћа у друштвено-политичком животу.

3. Хипотезе

Општа хипотеза

Развој дигиталних алата и е-услуга у Србији допринео је повећању могућности партиципације грађана, што се огледа у порасту броја е-платформи и броја њихових корисника, као и броју државних и локалних органа који комуницирају на овај начин са грађанима.

Прва посебна хипотеза

Развој електронских услуга и портала у Србији допринео је повећању транспарентности јавне управе, што се манифестује кроз већу доступност информација, лакши приступ службеним документима и већу одговорност институција.

Друга посебна хипотеза

Употреба дигиталних платформи за електронску партиципацију, попут е-Консултација, омогућила је грађанима већи утицај на процесе доношења одлука, али је ниво њиховог ангажовања и даље условљен дигиталном писменошћу и свешћу о доступним алатима.

Трећа посебна хипотеза

Развој дигиталних алата заснованих на вештачкој интелигенцији у Србији може унапредити комуникацију грађана са институцијама, смањити административне баријере и подстаћи веће учешће грађана у друштвено-политичким процесима.

4. Методе

Током истраживања користиће се комбинована метода прикупљања података. То значи да ће се користити и квантитативне и квалитативне методе: интервјуи, анализа садржаја и компаративна анализа (поређење Србије са суседним државама када је реч о

партиципацији грађана у демократским процесима употребом информационо-комуникационих технологија).

Интервјуи ће бити спроведени са кључним учесницима у креирању јавних политика у области е-управе, односно представницима кључних заинтересованих страна који су учествовали у креирању дигиталних алата намењених већем учешћу грађана. С друге стране, како би се добила јаснија слика, интервјуи ће бити спроведени и са представницима релевантних организација цивилног друштва који прате развој дигиталних алата у Србији или су, посредно или непосредно, учествовали у њиховом креирању.

Квалитативна анализа садржаја треба да омогући остваривање увида и давање новог критичког осврта на претходно написане монографије, зборнике и научне радове у овој области, нарочито што је реч о актуелној друштвеној теми која захтева проучавање и са политиколошког нивоа. Додатно, квалитативна анализа садржаја треба да нам помогне и при проучавању и анализи теоријског концепта рада, односно у утврђивању да ли је он и даље актуелан или постоје неки нови концепти, нарочито у светлу готово свакодневног развоја вештачке интелигенције.

Такође, квалитативна анализа садржаја допринеће интерпретацији и идентификацији кључних фактора који су утицали на повећање политичке партиципације грађана уз помоћ дигиталних алата.

С друге стране, компаративна анализа употребе дигиталних алата у процесу политичке партиципације у Србији и у суседним државама, нарочито оним које су чланице ЕУ, треба да нам помогне, не само у давању одговора на питање да ли чланство у ЕУ само по себи утиче на већи ниво дигиталне писмености и самим тим и веће учешће грађана у одлучивању посредством дигиталних алата, већ и да представи упоредне праксе држава ЕУ и како оне подстичу грађане да користе дигиталне технологије.

Осим тога, применићемо и квалитативну методу студије случаја. Наиме, будући да је циљ овог рада да утврди у којој мери и под којим условима постојећи дигитални алати доприносе повећању политичке партиципације грађана у Србији, студија случаја у овом раду су различите електронске услуге и платформе које служе за интеракцију грађана са државом. Конкретно, споменута су три главна алата која ће бити предмет анализе: Портал е-Консултације, платформа „Буди део плана” и електронска услуга е-Писарница (која се налази на централном националном порталу за електронске услуге у Србији - Портал е-Управа), али то могу бити и други начини комуникације који су у међувремену развију, као што је случај МИА четбота, који је релативно скоро успостављен у две локалне самоуправе у Србији са тежњом да се прошири и на остале. Бројне локалне самоуправе у Србији развијају решења паметног града, па и то може бити посебан случај – да ли се паметна решења развијају да би се задовољили реални проблеми грађана. Другим речима, веома је важно испратити динамичан развој нових технологија у овој области, како би докторска дисертација и када буде била финализована задржала своју релевантност и дала научни и друштвени допринос.

С друге стране, развој нових технологија и промена начина комуникације, довео је до великог утицаја друштвених мрежа на политичке процесе и преношење политичких порука, с једне стране, и, с друге стране, за масовно политичко ангажовање грађана. Управо ће друштвене мреже постати снажни дигитални алат у мобилизацији студената током грађанских протеста крајем 2024. и током 2025. године. Премда фокус рада није на анализи друштвених мрежа, није могуће одговорити у потпуности на постављено истраживачко питање без узимања у обзир и њиховог утицаја.

Анализа резултата који је Србија остварила на међународним индексима који мере напредак у области е-партиципације помоћи ће да добијемо јаснију слику о томе у

којој мери дигитални алати, укључујући електронске услуге, платформе за комуникацију са државом и друштвене мреже, доприносе политичкој партиципацији грађана у Србији и да ли је у питању тренд раста или опадања е-партиципације.

Такође, развој вештачке интелигенције (ВИ) последњих неколико година довео је и до развоја решења заснованих на ВИ и у јавној управи. Тако је у две локалне самоуправе у Србији (Шабач и Сомбор), као што смо споменули у редовима изнад, развијен четбот МИА за пружање информација грађанима о електронским услугама, али и уз могућност да неке поступке покрену на овај начин. То је још једна тема која ће бити анализирана, премда употреба ВИ у јавној управи у Србији није значајније распрострањена.

Када је реч о изворима који ће се користити приликом истраживања, они се могу поделити на примарне и секундарне.

Примарни извори података биће сакупљени на основу интервјуа који се буду спровели са представницима релевантних организација цивилног друштва и кључним представницима јавног сектора који учествују у креирању јавних политика у домену еУправе. Будући на могућу осетљивост теме, лични подаци учесника у интервјуима биће анонимизовани, изузев уколико постоји другачији захтев странака.

Секундарни извори података биће добијени на основу спровођења споменутих метода – анализе садржаја и компаративне анализе – будући да срж секундарних извора чине монографије, зборници и научни радови који су раније објављени у овој области.

5. Научни и друштвени допринос истраживања

Научна релевантност истраживања огледа се у томе што доприноси развоју, пре свега, домаће, али и међународне, стручне литературе о дигиталној демократији, е-управи и политичкој партиципацији грађана. Иако постоји значајан број студија које се баве овом темом у другим европским државама, ипак је мали број радова који проучавају случај Србије. Комбиновањем теоријског оквира са емпиријским налазима, истраживање може да допринесе бољем разумевању утицаја дигиталних алата на демократизацију друштва и партиципацију грађана, поготово применом већ постојећих и утврђених емпиријских начина мерења степена партиципације, али и да понуди нове моделе анализе примене технологија у процесима доношења одлука. Поред тога, посебан допринос представља анализа потенцијала примене дигиталних алата заснованих на вештачкој интелигенцији у јавној управи, што је релативно нова и недовољно истражена тема у домаћој академској заједници.

Када је реч о друштвеном доприносу истраживања, треба истаћи да развој дигиталних алата представља један од кључних предуслова за јачање демократске културе и учешћа грађана у друштвено-политичким процесима. На том трагу, истраживање, које ће бити предмет овог рада, треба да укаже на то у којој мери развој електронске управе и употребе дигиталних алата доприноси већој транспарентности, одговорности институција јавне управе и њиховој отворености ка грађанима. Резултати истраживања могу помоћи доносиоцима одлука да унапреде постојеће механизме е-партиципације и смање дигитални јаз у друштву, али и такође организацијама цивилног друштва у јачању своје надзорне улоге над овим процесима.

6. Садржај рада по поглављима

Предвиђено је да будућа докторска дисертација буде сачињена од следећих поглавља:

1. Увод

У уводном поглављу биће представљен теоријски основ на којем ће се заснивати цела докторска дисертација.

2. Развој електронске управе и дигиталних алата у Републици Србији и тренутно стање

У другом поглављу детаљније ће бити представљени досадашњи резултати које је Србија постигла у области електронске управе и дигитализације, са посебним фокусом на постојеће дигиталне алате и електронске услуге које се користе за партиципацију грађана.

3. Упоредни приказ дигиталних алата у Републици Србији и другим државама

У трећем поглављу фокус ће бити на компаративној анализи доступних дигиталних алата у Србији са онима који постоје у другим државама, а првенствено они који су развијени у Европској унији.

4. Утицај дигиталних алата на партиципацију грађана у Србији

У четвртом поглављу биће дат одговор на постављено истраживачко питање и објашњено на који начин и у којој мери дигитални алати утичу на партиципацију грађана у Србији кроз представљање резултата истраживања и добијених одговора од учесника интервјуа, као и раније објављених радова и истраживања.

5. Закључак

У последњем поглављу биће сумирани кључни резултати истраживања до којих се дошло током рада на докторској дисертацији, као и истакнуте најважније чињенице и увиди који су представљени у претходним поглављима.

7. Списак селективне литературе

• Домаћи извори:

- Глишин Вања, Станчетић Веран, Матковић Александар, „Стратегије локалног одрживог развоја на подручју АП Војводине – партиципација младих при креирању стратегија“, *Политичка ревија*, 3/2024, Vol. 81, стр. 67-97.

- Дивљак Милица, Михајловић Владимир, *Портал е-Консултације: нови инструмент, неискоришћене прилике*, Центар за европске политике, Београд, октобар 2023. године.

- Ђорђевић Снежана, *Паметни и хумани градови*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2024.

- Ђорђевић Снежана, „Primena IT-a u javnom sektoru od strane lokalnih vlasti – koristi i izazovi“. *Srpska politička misao* 81 (3), Beograd, 2023, str. 7-27

- Ђоровић Зоран, Брусић Владимир, Шарац Јован, „Концепт е-Управе“, *е-Управа у Републици Србији*, Факултет за информационе технологије

и инжењерство Универзитета „Унион – Никола Тесла“, Београд, 2019, стр. 13-27.

- Milenković Dejan, *Savremene teorije i moderna uprava*, Ћigoja štampa i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2019
- Станчетић Веран, „Нова јавна управа и модели реформи“, *Администрација и јавне политике*, Година I, vol. 2, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 83-102.
- Станчетић Веран, „Реформа јавног управљања и (не)демократичност у Србији“, *Култура полиса*, Универзитет Привредна академија у Новом Саду, год. XIV (2017), бр. 33, стр. 375-388.
- Станчетић Веран, *Одлучивање у јавном сектору*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2020
- Инострани извори:
 - Arnstein R. Sherry, *A Ladder of Citizen Participation*, Journal of the American Planning Association, Vol. 35, No. 4, July, 1969, pp. 216-224
 - Berg Sebastian, Hofmann Jeanette, „Digital democracy“, *Internet Policy Review*, Vol. 10, Issue 4, Institute for Internet and Society Alexander von Humboldt, 2021, pp. 1-23
 - Castells Manuel, *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society, and Culture*. 2nd ed, Chichester & Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010.
 - Hennen Leonhard et al, „Introduction“, *European E-Democracy in Practice*, Studies in Digital Politics and Governance, Springer, Cham, 2019, pp. 1-11.
 - Janowski Tomasz, „Digital government evolution: From transformation to contextualization“, *Government Information Quarterly*, Vol. 32, iss. 3, 2015, pp. 221–236.
 - Janssen Marijn, „Adaptive Governance for a Resilient Digital Society“, Electronic Governance and Open Society: Challenges in Eurasia, 8th International Conference, EGOSE 2021 Saint Petersburg, Russia, November 24–25, 2021 Proceedings, pp. 3-7.
 - Loeffler Elke, Bovaird Tony, *The Palgrave Handbook of Co-Production of Public Services and Outcomes*, Palgrave Macmillan, 2021
 - Mrdović Petar, *The role of digitalisation in transforming Western Balkan societies*, ÖGfE Policy Brief 14, Austrian Society for European Politics (ÖGfE), Vienna, 2023.
 - Paneva Tanja, Kaharević Ahmed, „In e-Government we trust? Correlating factors of e-government use in the Western Balkan and EU countries“, *Balkan Social Science Review*, Vol. 22, December 2023, pp. 293-319.
 - Rodrigues Martins Filipe Luis, *Good Governance and e-Governance: A Symbiotic Dance*, Master Thesis, University of Jönköping: Applied Economics and Data Analysis, 2023
 - Sapru R.K, Sapru Yudhishtira, „Good Governance through e-Governance with special reference to India“, *Indian Journal of Public Administration*, Vol. 60, No. 2, April – June, 2014, pp. 313-331

- Stormy Mildner Annika, Bories Tina (ed.), *Digitalization and Democracy in the Western Balkans*, Aspen Institute, Berlin, May 2024.
- Sass Maren, „Conference Summary: Digitalization and Democracy in the Western Balkans“, *Digitalization and Democracy in the Western Balkans*, Aspen Institute, Berlin, May 2024, pp. 6-15.
- Van Dijk A.G.M. Jan, „Digital Democracy: Vision and Reality“, *Public Administration in the Information Age: Revisited*, IOS Press, 2012, pp. 49-62

Интернет извори:

- Домаћи извор:
 - Попис становништва, домаћинства и станова 2022 - Школска спрема, писменост и компјутерска писменост, Републички завод за статистику, Београд, 2023, доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234006.pdf> (последњи приступ 31.03.2025).
- Инострани извори:
 - Boylston Alex, *Online Tools Are Helping Democracy. Do You Know How?*, April 12th 2023, доступно на: <https://assemblyvoting.com/blog/online-tools-are-helping-democracy/> (последњи приступ: 24.04.2025).
 - Digitalno desetljeće Europe: digitalni ciljevi za 2030, Europska unija, за више видети: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_hr (последњи приступ: 12.03.2025).
 - Digital decade 2024: eGovernment Benchmark, European Commission, доступно на: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-decade-2024-egovernment-benchmark> (последњи приступ: 12.03.2025).
 - e-Government Development Index, United Nations, за више видети на: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-E-Government-Development-Index> (последњи приступ: 12.03.2025).
 - e-Participation Index, United Nations, за више видети на: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/E-Participation-Index> (последњи приступ: 12.03.2025).
 - Giesen Laura, „AI in Digital Participation Tools – Where Do We Stand?“, *Democracy Technologies*, August 21st 2024, доступно на: [AI in Digital Participation Tools – Where Do We Stand? - Democracy Technologies](#) (последњи приступ: 02.05.2025).
 - Giesen Laura, „As long as citizens' conventions are black boxes, they lack legitimacy“, interview with Hélène Landemore and David Mas, *Democracy Technologies*, May 15th 2024, доступно на: [AI Tool Improves Transparency of Citizens' Assemblies](#) (последњи приступ 02.05.2025).
 - IAP2 Public Participation Spectrum, International Association for Public Participation, доступно на: <https://iap2.org.au/resources/spectrum/> (последњи приступ: 20.04.2025).
 - The Digital Economy and Society Index, European Commission, 2024, доступно на: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> (последњи приступ: 12.03.2025)

- Western Balkans Digital Economy Society Index, Regional Cooperation Council, доступно на:

<https://www.rcc.int/pubs/159/western-balkans-digital-economy-society-index-wb-desi-2022-report> (последњи приступ: 12.03.2025).

- Wetherall-Grujić Graham, „It All Starts With Making Sure People Are Informed” - an Interview with Bert Hendrickx, CEO of Bpart, *Democracy Technologies*, July 25th 2024, доступно на: [“It All Starts With Making Sure People Are Informed” - Democracy Technologies](#) (последњи приступ 02.05.2025).

2. Биографија кандидата

❖ Основни подаци:

- Име и презиме: Илија Гавриловић
- Датум и место рођења: 08.10.1998, Београд (Савски венац), Република Србија, Савезна Република Југославија
- Место пребивалишта: Генерала Штефаника 25/7, Београд – Вождовац, Република Србија

❖ Образовање:

- **Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Докторске академске студије Политикологије**, Београд – Вождовац (2023 – данас)
- **Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Мастер академске студије Међународне политике**, Београд – Вождовац (2021-2023); просечна оцена током студирања: 9,88; одбрањен мастер рад под називом „Хијерархизација у процесу институционализације Конференције о безбедности и сарадњи у Европи између састанака на врху 1990. и 1994. године“ са оценом 10;
- **Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Основне академске студије Међународне студије**, Београд – Вождовац (2017-2021); просечна оцена током студирања: 9,49
- **Дванаеста београдска гимназија, општи смер**, Београд – Вождовац, (2013-2017)
- **Основна школа „Светозар Марковић“**, Београд – Врачар (2005-2013)

❖ Награде и стипендије:

- Стипендија Фондације „Студеница“ (2020-2022)
- Стипендија Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2018-2022)
- Освојено 3. место на Државном такмичењу из историје, 2017, Крагујевац, Република Србија

❖ Радно искуство:

- Национална алијанса за локални економски развој (НАЛЕД; 2021 – данас) – тренутно сам ангажован на позицији специјалисте за регулаторну реформу;
- Иницијатива младих за људска права (август – децембар 2019) – био сам ангажован као истраживач у склопу пројекта „Правда и помирење“.

❖ Волонтерско искуство:

- Центар за геостратешка истраживања и тероризам (2021);
- Форум младих Европског покрета у Србији (2018-2021);
- Иницијатива младих за људска права (2017-2021).

❖ **Учешће на програмима и конференцијама:**

- Из наше перспективе – млади о суочавању са прошлошћу (12. вуковарска конференција) – Вуковар, Република Хрватска (2017)
- Пројекат политиколошке едукације и развоја односа младих из Србије и Хрватске (ПЕРОМ) – Београд, Република Србија, и Загреб, Република Хрватска (2019)
- Популарна демократија – Београд, Република Србија (2019)
- Јачање студентских вештина у дебатовану и промоција демократских вредности међу младима – Београд, Република Србија, и Брисел, Краљевина Белгија (2020)
- Зимска школа „Одрживост политичких система у Евроазији“, Државни универзитет Ломоносов, Москва, Руска Федерација (2020)
- Фокус Балкан Онлајн – Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Република Србија, Универзитет у Гетингену, Савезна Република Немачка, и Андраши Универзитет, Република Мађарска (2021)
- Регионална школа европских интеграција и примене европског система вредности на Западном Балкану – Будва, Црна Гора (2021)
- Регионална омладинска школа Politeia – Ниш, Република Србија (2023)
- Радионица Глобалног партнерства за вештачку интелигенцију (ГПАИ) о генеративној вештачкој интелигенцији – Монтраел, Канада (2023)
- ALL IN конференција – Монтреал, Канада (2023)
- Будимпештански омладински балкански форум – Будимпешта, Република Мађарска (2023)
- Одржива е-управа за отпорну и иновативну демократску јавну управу – Стокохолм, Линкопинг и Норћепинг, Краљевина Шведска (2024)
- Програм јачања капацитета за унапређење вештина службеника локалне самоуправе у Србији у области напредних ИТ и оквира е-управе – Београд, Република Србија (2024)
- Вештачка интелигенција и сајбер безбедност за опште добро – Хаифа и Тел-Авив, Држава Израел (2025)

❖ **Језици:**

- Српски језик (матерњи)
- Хрватски језик
- Енглески језик

3. Библиографија кандидата

До сада сам објавио два научна рада и то:

- Veljković Sanela, Ćurčić Milica, Gavrilović Ilija, „Dark sides of deepfake technology“, *Military Technical Courier*, Vol. 72, No. 3, 2024, Ministry of Defence and Armed Forces of Serbia, Belgrade, pp. 1441-1463
- Гавриловић Илија, „Изазови у коришћењу Портала е-Управа и електронских услуга у Србији“, *Политичка ревија*, Vol. 85, No. 3, 2025, Институт за политичке студије, Београд, стр. 63-86

4. Изјава

Изјављујем, под пуном материјалном и кривичном одговорношћу, да предложеној тему докторске дисертације под називом „Утицај дигиталних алата на партиципацију грађана у Републици Србији“ нисам пријављивао на другим високошколским установама у земљи или иностранству.

Подносилац пријаве
